

I.

MÝTY A NÁBOŽENSTVÍ

Přestože nejsou mýty ani náboženské představy starého řeckého náboženství dogmaticky vázané jako v křesťanství (zejména v katolické církvi) či v islámu, převládal na tomto poli jen dosti obecně uznávaný konsensus, a především existovala zřetelná hierarchie náboženských představ a názorů, různé úrovně náboženství. Osobní rovina je rovinou proseb o uzdravení, vymanění se z obtížné finanční situace, získání lásky milované osoby; na podobné rovině jsou i děkovné tabulky Judovi Tadeášovi v kostele sv. Josefa na náměstí Republiky v Praze. Domácí oltářiky u Řeků i Římanů připomenou domácí ikonky v pravoslaví, nad nimi byl ještě o něco vyšší okruh oficiálního náboženství rodů, fýl, fratrií a dalších větších příbuzenských či územních (od Kleisthenovy reformy v Athénách) celků. Uctívána byla i profesní božstva – situace připomínající patronace světců nad řemeslnickými cechy ve středověku. Nad všemi těmito lokálními, příbuzenskými a profesními patrony stály pak oficiální kulty městských států. Řecký občan byl svobodný, ale cítil se svobodný jen jako součást své obce, která byla základem jeho existence i v duchovním smyslu. I proto se dal Sókratés raději popravít, než by uprchl, jak mu to přátelé nabízeli, i když by to tehdy nebyl velký problém. To, že Sókrata vnímali jako někoho, kdo rozvolňuje tradiční představy o bozích vedoucích obec (a bylo na tom i něco pravdy), vedlo ostatně k jeho odsouzení. Uctívání patronky Athén Pallas Athény bylo součástí dodržování zákonů athénské obce, první povinností občana.

Nad státním náboženstvím řeckých obcí stály svatyně přesahující význam státu: jednak svatyně s věštírny, orákuly, z nichž nejznámější byly Delfy (obr. 2) a Dódóna (obr. 3), ale existovala řada dalších, jednak svatyně s působností základního významu, z jiných nadstátních důvodů často uznávané jako takové

Obr. 2 Apollónův chrám v Delfách, 4. století př. Kr.

Obr. 3 Diův chrám v Dódóně, 4. století př. Kr.

i mimo vlastní řecký svět (jako Olympia, hlavní město mírového setkávání, či Apollónův Délos); a konečně nejvýše stály mysterijní svatyně, kde byli ti, kdo k tomu dozráli, zasvěceni do hlubších vrstev náboženského poznávání (mýty byly obvykle jejich předstupněm).

Jako všechna náboženství starověku, i řecké náboženství bylo hierarchické, přístup k vyššímu stupni vyžadoval delší přípravu, morální vyspělost a další kvality. Mysterijní svatyně byly přístupny každému bez rozdílu sociálního postavení a pohlaví; obvykle také příslušníkům jiných národů. Na Samothráce to bylo samozřejmostí, v **Eleusině** (obr. 4, 5, 6) museli účastníci znát řecky, aby rozuměli sdělení. Zasvěcení bylo obvykle trojstupňové, ale nejvyššího stupně dosáhli jen málokterí. O ještě vyšších stupních (které jsou doloženy

Obr. 4 Eleusis, 5. století př. Kr.

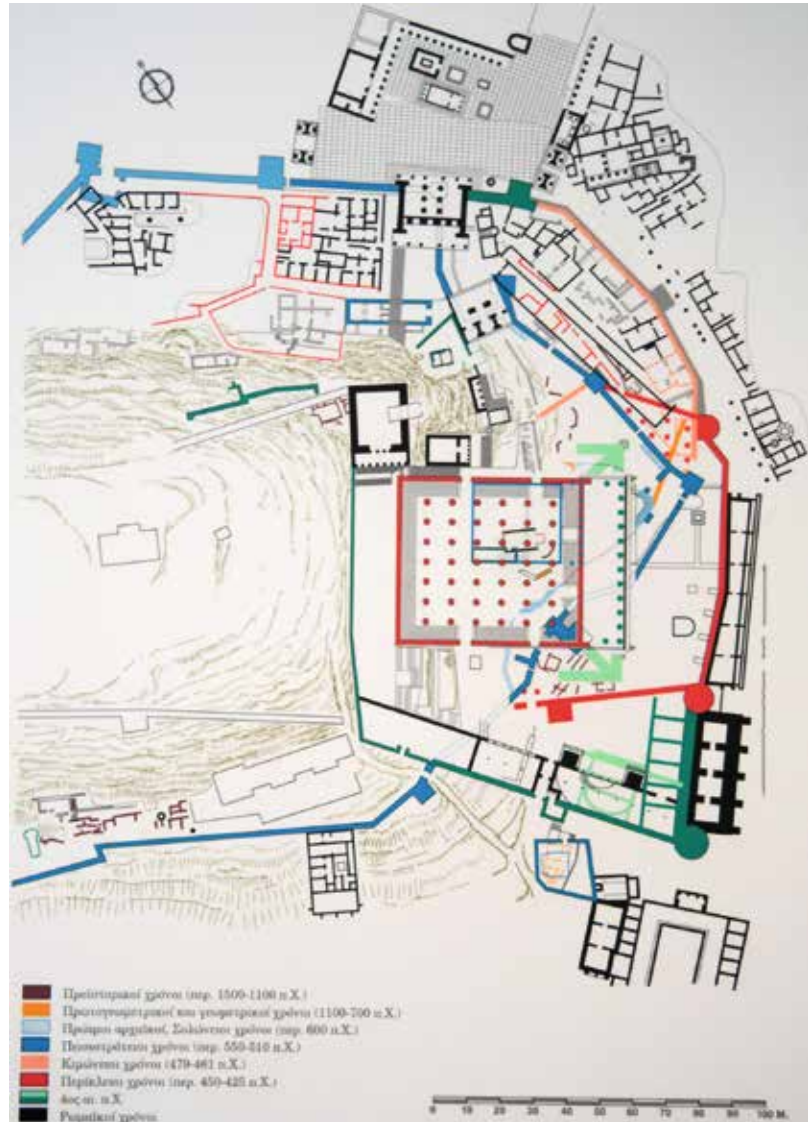

Obr. 5 Zasvěcení do eleusinských mystérií, reliéf Campana, 1. století př. Kr.

např. v mithraismu) máme jen ne-
jisté zprávy, i když u orfiků patrně
existovaly. Moderní rekonstruk-
ce eleusinských mystérií zachy-
cuje zřejmě jen povrch toho, oč
ve skutečnosti šlo; ani polemicky
zaměřené zprávy křesťanských
autorů nepřinášejí mnoho závaž-
ného. Samostatný mystický pří-
stup k duchovnímu poznání, jaký
známe např. ze středověké mystiky,
tehdy snad existoval aspoň zčásti
u pythagorejců, ale v řeckých
mystériích zasvěcovali ještě, po-
dobně jako ve starém Egyptě, hie-
rofanti, v jistém směru připomíná-
jící dnešní guru v ášramech.⁵

Mystéria byla brána velmi
vážně. Aischylos byl jednou ob-
viněn, že něco z mysterijní nauky
prozradil – a před jistým trestem
smrti se zachránil jen tím, že pro-
kázal, že v Eleusině zasvěcen nebyl.
Úcta k oficiálnímu náboženství
obce vyžadovala méně striktní
přístup, podobně jako tomu bylo
při uctívání císařů v římské říši.
Byla spíše jen výrazem loajality

Obr. 6 Plán starověké Eleusiny

5 Mylonas 2015.

Obr. 7 Zeus vrhá blesky, archaický bronz, 530–520 př. Kr.

k městskému státu či římskému impériu, podobně jako podepisování manifestů loajality či účast ve volbách za vlády komunistů. Židům a křesťanům ovšem vadilo i to, co ostatní Římané považovali za nepřilíš podstatnou formalitu.

Suverénní postavení měl v homérském náboženství Zeus (obr. 7).

Diova moc byla tak velká, že na zlatém řetěze nesl všechny svět, včetně dalších bohů, z nichž hlavních olympských bylo dvanáct, stejně jako znamení zvěrokruhu. Obecně byla řecká božstva silami, symboly sil, až příliš polidštěnými představami o silách, které vyjadřují strukturu reality za jejím povrchem. U Řeků mizí ostrá hranice mezi obvyklými definicemi monoteismu a polyteismu, která je ostatně i jinak poněkud umělá: anděly a andělské hierarchie má i křesťanství a islám.

Mýty byly propedeutikou k zasvěcování do mystérií, ale měly také funkci spoluprožívání kritických situací na vyšší obecné úrovni, vedly ke katarzi podobně jako řecké tragédie, které byly ve své většině přepracováním mýtů.

Vznik a původ

Mýtus o dějinném vývoji býval buďto sestupný, nebo vzestupný. U Hésioda či Lucretia následoval bídný železný věk, ve kterém oni sami žili, po předchozí lepší době měděné a ještě lepší stříbrné a nejstarším zlatém věku. Etruskové aspoň ve svých pozdějších dějinách očekávali svůj konec se završením desátého či dvanáctého saecula svých dějin. Ovšem věštba o budoucí slávě Říma byla stejně optimistická jako věštba Libušina o Praze a Řekové si svou budoucnost předznačovali jak získáním zlatého rouna z Kolchidy, tak

palladia z Tróje. Můžeme si hned připomenout, že i středověká palladia, slavné obrazy Panny Marie či světců, už svým jménem navazují na palladium trójské.

Založení města bylo optimistickým podnětem k očekávání slavné budoucnosti, ovšem obrat k výkladu světových dějin jako pokroku směrem k naplnění ideálu převládl až po přijetí křesťanství. Starší příběhy zahrnují častěji – vedle malé naděje, která zůstala v Pandořině skřínce – pesimismus neodvratného postupu osudu bez omilostnění, jak tomu bývá v řeckých tragédiích.

Podněty k zakladatelským mýtům byly obvykle skutečné historické události nebo aspoň imitace ideální předlohy. Obecná situace bývá transponována do individuální situace hrdiny. Typickým příkladem je *Píseň o Rolandovi*, jejímž základem byla drobná šarvátka u Roncevaux.

Historická hodnota mýtů je obvykle malá co do politických dějin minulosti, které líčí, mýty však svědčí o hlubší rovině dějinného vývoje, vyjadřují symptomatologii dějinného proudu. Mýty také charakterizují zvláštní vlastnosti společenství, vysvětlují je příběhem, a tím je legitimizují. Ještě i moderní pseudomýty, jako např. *Dějiny VKS(b)*, jsou historickým svědectvím spíše o době svého vzniku a autorech než o době, kterou líčí, ale fabulace je i zde koneckonců založena na souboru původních, jakkoli dezinterpretovaných faktů a tradic.

Trvání orální paměti příběhů bývá v moderním bádání podceněno – pokud nešlo o prosté seznamy, ale o umělecká díla, jako jsou eposy či básně, udržela se často daleko déle než po obvykle uváděné tři generace: staroindické eposy se recitovaly po tisíciletí, než byly zapsány. Jiné mytické příběhy ovšem přesně fixovány nebyly a mohly být upravovány podle potřeby. Tak postupovali řeční tragikové a ještě i Richard Wagner. Teprve racionalističtí vědci 19. století, klasičtí filologové a orientalisté, učinili z živých příkladů imaginace závazně fixované varianty, u nichž se až novými přístupy a zpracováními znovu otevřela jejich víceznačnost.

Společný původ, zabezpečující vzniklé společenství, je u neusedlého obyvatelstva dán především prapředkem: nomádské společenství spojuje genetická příbuznost, společný praotec a hroby předků, společenství krve. Typickými příklady takového příběhu je starozákonní praotec Židů Abrahám a také odpověď Skythů perskému Dareiovi u Hérodota: „Bojovali bychom za hroby našich předků, ale nikoli za step, jíž sice putujeme, ale která nikomu nepatří.“ Božský předek ovšem legitimizoval svou božskou krev i původ městských států: athénský Erichthonios⁶ se zrodil z Athénina roucha.

6 Kerényi 1998, 158–159.

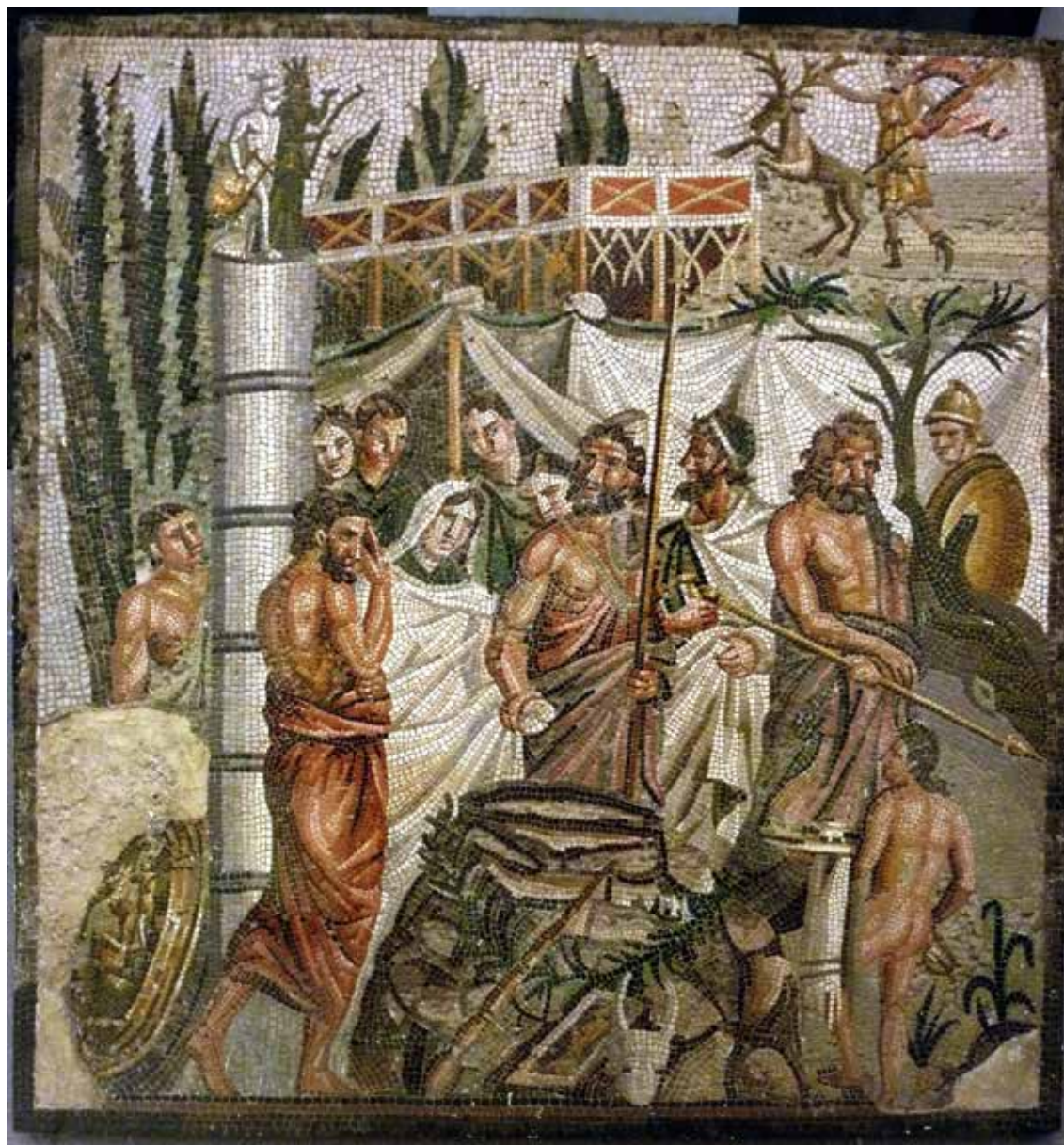
Aeneas byl koneckonců legitimním potomkem pramáti Venuše a tímto původem se chlubil ještě Julius Caesar i jím adoptovaný Augustus. Symptomatická pro celé římské dějiny je snadnost adopce, následnictví a dědictví právním aktem, nikoli podle krve.

Většina řeckých měst měla tři zakladatele. Za prvé božského, který se stal patronem města jako ve středověku Panna Marie či světci: tím býval u řeckých kolonií velmi často Apollón. Někdy bohové o své patronství v Řecku podle obecného agonistického principu řeckého světa soutěžili, např. Athéna a Poseidón o vládu nad Athénami (obr. 8). Ve druhé vrstvě byl mytickým zakladatelem héros (Dioskúrové, Amazonky, Argonauti a trójští hrdinové tak založili celou řadu měst), ve třetí vrstvě už byly u počátku lidské postavy z postherojského období, ti, kteří vedli kolonisty. Byli sice vzpomínáni také, ale už zůstali obyčejnými smrtelníky a jejich podíl na činu založení byl daleko méně slavný než u héroů, jejichž osudy končily trójskou válkou. Jen z héroů vznikli také hrdinové a hrdinky řeckých tragédií. Pozdější lidé už této veli-

kosti a mýtotočrné zajímavosti nedosáhli, až na Alexandra a jeho následovníky, ale to už šlo – snad s výjimkou Alexandra, jehož postava byla považována za nadlidskou asi upřímně – o pochlebnictví dvorních mýtotočrnů; za jednoho z nich byl považován i Augustův Vergilius. Teprve s odstupem času vznikaly z příběhů historických osobností nové mýty. Různý je vlastní podíl na rozhodování hrdinů: Odysseus jednal více ze své vůle než Aeneas, etruští zakladatelé měst uskutečňovali bez jakékoli diskuse vůli bohů.

Obr. 8 *Erechtheion v Athénách, 421–406 př. Kr.*

Obr. 9 *Oběť Ifigenie, římská mozaika, 1. století př. Kr.*

Obr. 10 *Hérin chrám v Agrigentu, Sicílie, 550 př. Kr.*

Založení města bylo vždy rituálním aktem. Město muselo být vymezeno (to, že Remus přskočil brázdy obvodu Říma, byla pro účastníky obřadu potupa a zároveň dostatečný důvod k pochopení bratrovraždy) a jeho střed musel být středem nového lidského světa, spojeného se světem božským. Tento jakýsi Jakubův žebřík byl právě ve středu nového města, kde se nacházel chrám (nebo tzv. centrální dvůr krétských paláců); rituálně stanovený střed s Jakubovým žebříkem pak určil celé další členění města. Vedle chrámu byl již

od 3. tisíciletí druhým středem palác vládců a prostranství pro veřejná shromáždění.

Po vymezení hranic a stanovení středu následovalo rozdělení na čtvrtě. I náš jazyk ve slově čtvrt ještě udržel základní urbanistické rozdělení podle osového kříže jako u krétských paláců nebo u římských vojenských táborů, jejichž půdorys byl převzat od Etrusků. Chrám s hrobem světce zůstal středem ještě u středověkých měst, vedle sekulárního tržiště a radnice; v tom i středověké město navazuje na antický půdorys s chrámem jako sídlem božstva a v jeho sousedství umístěnou agorou či fórem. Teprve americký „downtown“ postavil do středu města mrakodrapy, vysoké budovy bank obchodního centra, a my dnes tento vzor následujeme. Položení základního kamene, přinesení prvního košíku hlíny tam, kde kámen není k dispozici, jsou variantami aktu zakladatelského rituálu stavby od Sumerů až po naši dobu.

Bratrovražda jako počátek příběhu začíná už Kainem a Abelem, v mýtu o založení Říma Romulem a Remem, v českém příběhu Václavem a Boleslavem. Založení nového bylo v mýtech spojeno se

zkouškami hrdiny-zakladatele (např. Aeneas) a dramatickými situacemi, oběťmi. O vládu nad Skythií soutěžili tři bratři, o vládu v Římě Romulus a Remus; Kekrops a jeho žena museli obětovat své dcery, aby zajistili budoucnost Athén.

Obět Ífigenie (obr. 9) byla nabídnuta ve vši vážnosti, ale nakonec odmítnuta Artemidou, podobně jako Izákova Hospodinem. Barbarštější obět zajatkyně Polyxeny Neoptolemem byla provedena pro Achilla obdobně, jako Achilles obětoval thrácké zajatce na hrobě Patrokově. Foinické oběti prvorozců byly aspoň zpočátku uskutečněny, i když, jak soudí mnozí, šlo v kartaginských tofetech spíše o pohřby dětí mrtvě narozených či zemřelých krátce po narození. Obětování dívek se považovalo za přijatelnější; chlapci dávali svůj život v sázku na bojišti, jak se vyjádřila i manželka prvního athénské krále.

K úspěšnému založení patřila pokora: *hybris* (pýcha) mykénských vládců vedla k pádu jejich měst, ale athénští králové opustili Akropoli, usadili se pod ní spolu s ostatními „obyčejnými“ členy své komunity, a tak zajistili svému městu slavnou budoucnost. Odstranění mykénských vladařů i římských králů, jež nastolilo republikánská zřízení, vyhradilo akropole měst bohům. Museli tam mít postavené své obydlí, aby tam rádi pobývali a město s jejich pomocí vzkvétalo. Podobným mýtem českých dějin je vláda tří sester, věštba Libušina a přechod od „matriarchátu“ k patriarchátu její volbou. Sedm českých knížat odpovídá sedmi římským králům ne proto, že by Kosmas opisoval, ale protože septima byla základní časovou jednotkou ve starém způsobu myšlení, odpovídající sedmi planetám – podobně jako dvanáctero českých kmenů odpovídá dvanácti kmenům izraelským, dvanácti župám egyptským, stejnému počtu svazu etruských a íónských měst či dvanácti znamením zvěrokruhu.

U Řeků byly chrámy soukromými obydlími bohů (obr. 10), jimž se obětovalo na oltáře před chrámem; jen mysterijní svatyně měly shromažďovací haly. Teprve za helénismu vznikly ve středu sídelních měst opět paláce vládců, běžné v Persii a jejích satrapiích, a postupně na ně navázaly i paláce římských císařů.